

BILJEŠKA UZ ČETIRI BRANIMIROVA NATPISA

U našoj ranosrednjovjekovnoj arheologiji malo je radova s područja epigrafike. Poslije kapitalnih rasprava Bulića, Skoka, V. Novaka, pa Karamana, Barade i Šepera u novije vrijeme time su se pobliže bavili I. Petricioli,¹ zatim B. Gabričević,² S. Gunjača,³ pisac ovoga rada,⁴ pa M. Suić⁵ i, konačno, niz autora uglavnom usputno obrađujući druge sadržaje i teme. Ranosrednjovjekovnoj epigrafici posvećeno je tako doista manje pažnje negoli ona to stvarno zaslužuje, pa svaki novi prilog predstavlja još uvijek koristan doprinos. Ni ovaj nema namjeru da sveobuhvatnije raspravlja, nego samo da iznese neke napomene uz već poznate natpise. Za potpunije proučavanje epigrafičkih spomenika, naime, slično kao i za proučavanje predromaničke skulpture, nedostaje nam još uvijek jedan iscrpan i sustavan korpus bez kojega se ne može dublje i temeljitije prići obrađivanju epigrafičke građe na srednjovjekovnim spomenicima.

Ovom prilikom osvrnut ću se na čitanje četiriju odavno poznatih natpisa u kojima se spominje ime »kneza« Branimira, pa nabaciti nekoliko zapažanja koja mogu, možda, pridonijeti potpunijem tumačenju tih često citiranih i važnih fragmenata i bolje rasvijetliti lik toga ranosrednjovjekovnoga hrvatskoga vladara.

¹ I. Petricioli, Ranosrednjovjekovni natpisi iz Zadra, Diadora, 2, 1960—61, 251.

² B. Gabričević, Sarkofag nadbiskupa Ivana pronađen u podrumima Dioklecijanova palače, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, 61, 1960, 87.

³ S. Gunjača je u više navrata u trećoj seriji Starohrvatske prosvjete objavljivao i latinske natpise na koje je nailazio prilikom arheoloških istraživanja. Epigrafičkih pitanja doticao se i u svojim »Ispravcima i dopunama starije hrvatske historije«, knj. I—IV, Zagreb.

⁴ Z. Rapanić, Ranosrednjovjekovni latinski natpisi iz Splita, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, 65—67, 1963—65, 271. — *Isti*, Neka pitanja ranosrednjovjekovne latinske epigrafije na našoj jadranskoj obali, Materijali XII, Zadar 1976, 319. — *Isti*, Mater(pater) pupillorum tutorque viduarum. U: Novija i neobjavljena istraživanja u Dalmaciji, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, sv. 3, Split 1978, 83.

⁵ M. Suić, Prilog tumačenju latinskih srednjovjekovnih natpisa: composuit ili conpsit? Zbornik Narodnog muzeja u Beogradu, 9—10, 1979, 197.

1. NATPIS IZ MUČA. Vapnenac, dimenzije: fragment a) d. 87, v. 27, deb. 11 cm; objavljen;⁶ fragment b) d. 30, v. 25, deb. 12 cm; objavljen.⁷ Tekst glasi:

- a) ... BRANIMIRI ANNOR XPI SACRA DE VIRGINE CARNE UT SUPS
S DCCCLXXX ET VIII VIQ INDIC
b) ... NTISALUNITIBI ...⁸

Fragment a) uklesan je na prednjoj strani desnog završetka arhitrava oltarne pregrade, a jedan dio teksta, koji očito nije mogao stati jer je tekst bio duži

⁶ Pod naslovom: »Pisan spomenik iz dobe hrvatskoga vojvode Branimira« objavljeni su prilozi Š. Ljubića (s pismom župnika J. Granića) i F. Račkoga u Radu JAZU, knj. 26, 1874, 93.

⁷ Prvi put objavio ga je I. Bašić u: Vjesniku biskupije splitsko-makarske, 12, sv. 1, 1965, 28, a zatim D. Jelovina, Izvještaj o radu Instituta za nacionalnu arheologiju i Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, Starohrvatska prosvjeta, ser. III, sv. 10, 1968, 200. Tu donosi uglavnom iste podatke uz napomenu da se fragment sada čuva u Muzeju.

⁸ S obzirom da se u članku donosi crtež svakog natpisa i da se tiskanjem ne mogu prikazati svi znakovi koji su uklesani uz slova ili poviše njih, prilikom citiranja ispisana su samo jasna i vidljiva slova bez kakvih dopuna, pa i onih koje su nedvojbene. Crteže fragmenata pod br. 1, 3 i 4 izradila je I. Prpa, crtačica Arheološkog muzeja u Splitu, dok je onaj pod br. 2 preuzet iz članka I. Petriciolija, vidi bilj. 18.

od prostora što ga je klesar imao na raspolaganju, nalazi se ispod, na donjoj površini grede. I natpis i ukras vrlo su vješto isklesani, pa po takvim osobinama spadaju među najljepše izrađene klesarske radove iz ranog srednjeg vijeka koji su se kod nas sačuvali. Na prvom fragmentu naročito upada u oči meko i precizno modeliran ukras izveden troprutom vrpcom, rijetko pravilan, kao i niz kuka (na sačuvanom fragmentu a) ima ih dvanaest, a one su doista identične!), nagnutih na desno. U tom redu kuka valja konstatirati da se kod one krajnje, na lijevoj strani, nalazi plitko uklesani vertikalni profil koji to polje omeđuje, na sličan način kao i na desnoj strani.⁹ To bi dalo za pravo pretpostaviti da se tu prekidao niz kuka, dok je očito pleterni ukras u srednjem polju arhitrava i dalje tekao na lijevo, slično kao i natpis u donjem redu. Ova pojedinost ponešto otežava rekonstrukciju, jer otkriva jedan netipičan detalj. Način, pak, na koji je natpis isklesan također pokazuje specifičan i vrlo dotjeran klesarski duktus, mekih linija, ujednačena sistema slaganja slova, pa i to svakako odaje vrlo vješta majstora.

Fragment b), koji je 1964. godine pronađen uzidan u staru mrtvačnicu na groblju u Muću, kao običan građevni materijal, također je dio arhitrava. Nešto je više oštećen nego fragment a), no svejedno se mogu vrlo dobro zapaziti iste osobitosti ukrasa i natpisa. Po smjeru kuka, koje su nagnute na lijevo, očigledno je da pripada suprotnoj strani oltarne pregrade. Usporedba slova, osobito *B* i *N*, zatim umetanje manjeg *I* ispod *T*, odnosno ispod *R*, zatim *N*, *P* itd. pokazuju identičnost sa slovima na prvom fragmentu.

Ostatak teksta na fragmentu a) čitalo se dosad na više načina koji se, uz neke manje razlike, uglavnom podudaraju. Tekst na fragmentu b) ne može se dovesti u vezu s tekstom na prvom fragmentu: ta se dva ulomka ne spajaju, a k tome pripadaju suprotnim arhitravima. Sklop slova na fragmentu b) nije zasad moguće razriješiti. Moglo bi se jedino u posljednjim slovima vidjeti riječ *tibi* ili, eventualno, *tibiq(ue)*, ako se ostatak znaka iza posljednjeg *I* protumači kao uncijalno *Q*.

Fragment a) čitao je najprije župnik Granić, a za njim Ljubić i Rački (sva trojica 1874. godine¹⁰), pa Brunšmid (1912), Šišić (1914. i 1925), zatim Karaman (1930. i 1943), Barada (1943), N. Klaić (1971) i Tadin (1980). Ako ispustimo ono nevješto čitanje župnika Granića, vidimo da se znanstvenici slažu u odgone-tavanju suštine koja se krije u sačuvanom dijelu teksta, iako se u pojedinostima razilaze. Pri tome se, međutim, vrlo često i netočno prenose ona prethodna čitanja, što ponekad može dovesti i do zabune. Činjenica je da su svi koji su se dosad bavili natpisom, bilo poblježe, bilo usputno, bili pod dojmom sadržaja, a da pri tome nisu uvijek dovoljno vodili računa o svim pojedinostima gramatičke i sintaksičke prirode na kojima su temeljili restituciju. Da bismo bolje objasnili ovo što je upravo izneseno, citirat ćemo sva dosadašnja čitanja.

1. Ljubić: ... *Branimiri, annorum Christi sacram edem Virginis aeterne titulo sumptibus suis sacravit. DCCCLXXX et. VIII. VI. que. indictione.*

Na ovo se Ljubićevo čitanje u istom broju Rada JAZU osvrnuo Rački koji ga ispravlja i donosi svoju verziju, mnogo bližu onome što sačuvani dio natpisa stvarno i nudi.

2. Rački: ... *Branimiri, annor(um) Christ(i, us) sacra de virg(ine) carne ut su(m)ps(it). S(eu, scilicet) DCCCLXXX et. VIII. VI. q(ue) indic(tione).*

⁹ Takav profil vidi se i na većem fragmentu iz Ždrapnja.

¹⁰ Vidi bilj. 6.

Zanimljivo je spomenuti da je Rački postavio mogućnost da se *XPI* čita i kao *Christus*, u nominativu, što svakako može olakšati tumačenje sadržaja. To, međutim, kasniji pisci nisu spominjali. Za takvo čitanje Rački je imao potvrda u listinama pa je, izgleda, dopušteno *XPI* i tako razriješiti, čime ostali dio teksta dobiva logičniji smisao. Rački, dalje, abrevirano *annor* pokušava protumačiti i kao *anno*, pa kaže: »Annorum stoji u genitivu plurala mjesto u ablativu singulara anno. ... Rieč annor(um), ja pridjeljujem onoj kršćanskoj formuli, a ne predašnjoj riječi Branimiri, prem bi se napokon i na nju dala potegnuti.« Tako je Rački 1874. god. bio razjasnio ona sporna mjesta i predložio drukčije rješenje od Ljubića.

3. Brunšmid:¹¹ ... *Branimiri, annor(um) Chri(sti) sacra de virg(ine) carne(m) ut su(m)ps(it) s(acram) DCCCLXXX et VIII, VIq(ue) indic(tione)*.

Brunšmid navodi kako prenosi čitanje Račkoga, ali donosi i ove izmjene: drugo *S* čita kao *sacram*, a ne kao Rački *seu* ili *scilicet*. K tome ne prihvaća za *XPI* čitanje Račkoga, pa mu je smisao *sacram carnem de sacra virgine*. Interesantno je da za takvo razrješavanje donosi primjere iz diplomatskih izvora gdje je, čini se, baš očito da se tako ne može postupiti. U listini Muncimira (Rački, Doc. br. 12, p. 14) stoji: *Anno utique sacram postquam Christus carnem ex virgine sumpsit*, a u listini priora Draga iz Zadra (Doc. br. 134, p. 175) stoji: *Anno ex quo ... Jesus Christus sacram carnem ex intemerata virgine Maria recepit* ... Ovi primjeri, naime, upućuju na sintagmu *sacram carnem*, ali ne i na *sacra virgo*.

4. Šišić:¹² ... *(Tempore ducis) Branimiri annor(um) XPI (= Christi) sacra de virg(ine) carne(m) ut su(m)ps(it) s(acram) DCCCLXXX et VIII. VIq(ue) indic(tione)*.

Šišić piše kako je čitanje Račkoga opće prihvaćeno, ali ga sam ipak mijenja, jer ono drugo *S* čita kao i Brunšmid *sacram*, a ne kao Rački *seu* ili *scilicet*. Ne prihvaća također ni *XPI* u nominativu: *Christus*.

5. Karaman (1930):¹³ [*Tempore ducis*] *Branimiri annor(um) XPI(Christi) sacra de virg(ine) carne(m) ut su(m)ps(it) s(acram) DCCCLXXX et VIII, VIq(ue) indic(tione)*.

Karaman daje vrlo slobodan prijevod koji glasi: U vrijeme kneza Branimira, a od upućenja Gospodinova 888 g. i VI indikcije. Drugi put je Karaman pisao o natpisu 1943. godine, a razrješio ga je ovako: [*Tempore ducis*] *Branimiri annor(um) XPI (Christi) sacra de virg(ine) carne(m) ut su(m)ps(it) s(unt) DCCCLXXX et VIII VI q(ue) indic(tione)*. Za drugo *S*, dakle, uzima Baradin prijedlog iz Hrvatske enciklopedije, a prijevod mu je isti kao i u Kolijevci.

6. Barada:¹⁴ ... *Branimiri Annorum Christi sacra de virgine carne ut sumpsit s(unt) DCCCLXXX et VIII VIque indictio*.

Barada je unio novo tumačenje za drugo sporno *S*, koje je razriješio sa *sunt*, dok šestu indikciju daje nominativom. Zbog toga mu je prijevod nešto logičniji: za vrijeme Branimira, godina je Kristovih, otkad je od svete Djevice

¹¹ J. Brunšmid, Kameni spomenici Hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu, Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, NS 12, 1912, 129.

¹² F. Šišić, Priručnik izvora hrvatske historije, Zagreb 1914, 123. — *Isti*, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb 1925, 393.

¹³ Lj. Karaman, Iz kolijevke hrvatske prošlosti, Zagreb 1930, 80. — *Isti*, Živa starina, Zagreb 1943, 46.

¹⁴ M. Barada, Hrvatska enciklopedija, s. v. Branimir.

primio tijelo, 888 i indikcija šesta. Barada, međutim, *sacra* prevodi kao sveta pa vezuje uz *virgo*, što gramatički može stajati, no kako ćemo dalje vidjeti, nije u duhu kršćanske upotrebe pridjevâ *sacer* i *sanctus*.

7. N. Klaić:¹⁵ (*tempore ducis*) *Branimiri annor(um) Christi sacra et de virg(ine) carne(m) ut su(m)ps(it) s(unt) DCCCLXXX et VIII VIQ(ue) indic(tione)*. Između *sacra* i *de* ubacuje jedno *et*, no prijevoda ne daje.

8. Tadin¹⁶ ne donosi vlastita čitanja natpisa, već se oslanja na Račkoga, no, što je svakako vrlo važno, daje jedno bitno objašnjenje. On smatra da se smije dovoditi u vezu samo *sacra(m) de Virgine carne(m)*, a nikako *de sacra Virgine*. To obrazlaže činjenicom da se pridjev *sacer* vezuje uz stvari, a *sanctus* uz osobe. Prema tome, kaže Tadin, *virgo* nije *sacra*, već *sancta*, dok je *caro sacra*, a ne može biti *sancta*. Time je u sačuvanom dijelu teksta svakako otklonjena jedna dvojba koja je otežavala tumačenje sadržaja.

Iz pregleda dosadašnjih čitanja lako je zaključiti da se redovito zbog, na izgled, jasna teksta lako prelazilo preko nekih nejasnoća, ipak bitnih za restituciju natpisa. Nije se uvijek vodilo računa i o osobinama medijevalnog jezika, već se čitanje oslanjalo na klasični latinski jezik. Zanimljivo je upozoriti, oslanjajući se na Tadinovo tumačenje, da iznad završetka riječi *sacra* i *carne* nema znaka koji bi pokazivao kako je nešto abrevirano, jer je, vjerojatno, gubitak finalnog *-m* u akuzativu jednine predstavljao uobičajenu pojavu. S druge strane *annor(um)* i *su(m)ps(it)* imaju znak za skraćivanje, jer se tu ne radi o jezičkoj osobitosti, nego o reduciranju teksta.

Ako je na temelju Tadinova prijedloga ovaj detalj u natpisu razjašnjen, ostaje još poteškoća. To je prije svega drugo *S* sa znakom skraćivanja, horizontalnom crticom poviše uklesanog slova. Kako smo vidjeli za tu pojedinost bilo je više prijedloga: Rački je pretpostavljao *seu* ili *scilicet*, Brunšmid po drugi put čitao kao *sacer*, što je preuzeo i Šišić, Karaman jedamput nije ni tumačio, a drugi put je, preuzevši od Barade protumačio kao *sunt*. Ta se dopuna čini prihvatljivom, no ona prije svega ne stoji u svezi s *annorum*, a k tome je i prilično neuobičajena, pa bi, na neki način, predstavljala izuzetak. *Annorum sunt* dade se doslovno prevesti na hrvatski jezik, pa značenje: ima godina, jest godina ili slično, izgleda sasvim u redu, no latinski jezik takva slaganja ne dopušta.

Zbog toga smo uvjereni da se sačuvani dio teksta ne može korektno restituirati, pa ni prevesti, iako je sasvim jasno što tu otprilike treba da stoji. Moglo bi se, konačno, uzeti u obzir i onu mogućnost koju je Rački bio spomenuo, pa *annorum* povezati s *Branimiri* i, naravno, kontekstom ispred ovih riječi, a ostatak protumačiti razrješavanjem *XPI* u nominativu kao *Christus*. Tada bi smisao bio sljedeći: *ut Christus de virgine sacra carne sumpsit sunt DCCCLXXX et VIII et sexta indictio*. Baradino čitanje tako ne bi postavljalo zapreka jer se ono drugo *S* (= *sunt*) ne povezuje s *annorum*, pa takvo čitanje, iako neobično, moglo bi, možda, biti u redu.

2. NATPIS IZ NINA. Vapnenac, sačuvan je u sedam fragmenata od kojih se neki mogu spojiti. Dimenzije: a) d. 53, v. 25,5 i deb. 10 cm; b) d. 67, v. 26 i deb. 10,2 cm; c) d. 28,5, v. 26 i deb. 10,2 cm; d) d. 41,5, v. 25,5 i deb. 9 cm; e) d. 41,3, v. 25,5 i deb. 10 cm; f) d. 50,1, v. 25,4 i deb. 9,7 cm; g) d. 41, v. 26 i deb. 9,3 cm.

¹⁵ N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb 1971, 257.

¹⁶ M. Tadin, *Iz prošlosti Muća, Crkva u svijetu*, 15, br. 1, Split 1980, 63.

Objavljen.¹⁷ Tekst glasi:

a) i b): ... EMPORIBUS DOMNO B.. NNIMERO DUX SLCAVORU ...

c) ... ORITHU ...

d) — f): ... EGO TEUDEBERTUS ABBA PRO REMEDIO ANIME MEE FIERI ROG...

g): ... EGET ORET PRO ME PECAT ...

... EMPORIBUS DOMNO B.. NNIMERO DUX SLCAVORU ...

... EGO TEUDEBERTUS ABBA PRO REMEDIO ANIME MEE FIERI ROG...

... ORITHU ...   ... EGET ORET PRO ME PECAT ...

I ovaj je natpis više puta objavljivan s različitim pokušajima restitucije, pa ćemo se stoga opet osvrnuti na one važnije.

Šišić ga donosi u Priručniku prema saopćenju L. Jelića, koji je fragmente otkrio i dao uzidati na zid crkve sv. Križa. Tu su, pod utjecajem soli, jako uništeni pa se danas na njima jedva razabiru tragovi natpisa. Jelić ih je, prema otisku što ga je tom prilikom dao izraditi, ovako pročitao natpis: *Temporibus domno Brannimero dux Sclavorum... [beato Ambrosio confes]sori hunc tegurium ego Theudebertus abba pro remedio anime mee fieri roga(vi). Qui leget, oret pro me peccatore.* To čitanje donosi Šišić na spomenutom mjestu. Isto je čitanje prenio i u svoju Povijest Hrvata, uz izmjenu *hoc altare* umjesto *hunc tegurium*. Karaman u Kolijevci (loc. cit.) i Barada u Hrvatskoj enciklopediji (s. v. Branimir) donose Jelićevo čitanje prema Šišiću, a N. Klaić u Povijesti Hrvata (p. 257) uzima varijantu *hunc tegurium*. U novije vrijeme o natpisu je pisao I. Petricioli¹⁸ i donio vrlo dobar crtež, izrađen prema Jelićevu otisku.

Natpis je danas moguće restituirati samo u onim detaljima koji su stvarno čitljivi i jasni i koji se kako-tako mogu kontrolirati na originalu. Sva dopunjavanja manjkavih dijelova ostaju sasvim dvojbenima, ne samo zbog toga što takvo domišljanje nije poželjno, nego i zbog povijesnih činjenica. Tako je Petricioli pokazao da se prilikom čitanja ostatka natpisa na fragmentu c) ne smije govoriti o posveti sv. Ambroziju, niti popunjavati smisao cjeline pretpostavkom da se radi o hramu, crkvi, odnosno teguriju, točnije zabatu.¹⁹

Sačuvane ostatke smijemo ovako dopunjati: fragment a—b): *(t)emporibus domno B(ra)nnimero dux Sclavoru(m) (=Sclavorum) ...* zatim fragmenti d—f): *... ego Teudebertus abba(s) pro remedio anime mee fieri rog(avi) ...* te, konačno, sljedeća cjelina, fragment g): *(quis) eget oret pro me peccator(e)*. Preostaje još fragment c) koji se ne može inkorporirati u cjelinu među ostale ulomke s natpisom.

¹⁷ Prvi put objavio ga je Šišić u Priručniku, 123.

¹⁸ I. Petricioli, Osvrt na ninske građevine i umjetničke spomenike srednjega i novoga vijeka, u: Povijest grada Nina, Zadar 1969, 336.

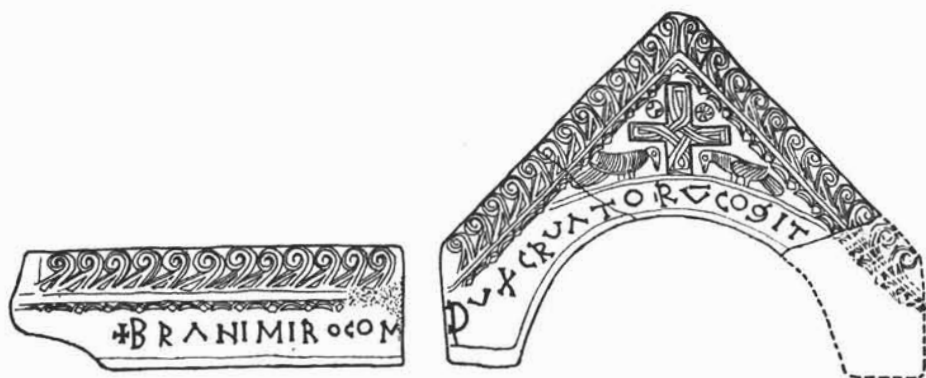
¹⁹ Petricioli, loc. cit.

Treba, međutim, ukazati na jedan detalj kojemu se dosad nije posvetilo pažnje. Branimir se u ovom natpisu titulira najprije kao *dominus* i, prema dosadašnjim čitanjima, još i kao *dux*. Različita titulatura, kako kaže N. Klaić,²⁰ nije nešto neobično u ranom srednjem vijeku, no, čini mi se, da je ipak neobična u jednom te istom natpisu. K tome, što je vrlo važno, drugi naziv za Branimira, dakle *dux*, donesen je u nominativu, pa je u suglasju sa sljedećom riječi *Slavorum* (Sclavorum!), ali ne i s ablativnom konstrukcijom kojom se na samom početku (radi se po svoj prilici o lijevoj gredi oltarne pregrade) određuje vrijeme kad je bila sagrađena ili ukrašena crkva, isklesan *cancellum*, odnosno kad se zbilja radnja (događaj) o čemu se iznose podaci na izgubljenom dijelu arhitrava. Početak natpisa: *temporibus domno Branimero* jest jedna sasvim jasna i logična cjelina koja se ne može povezati s *dux Sclavorum*. Zbog toga se nameće pitanje nije li, možda, moguće u riječima *dux Sclavorum* vidjeti i neku drugu osobu koja bi bila nosilac radnje ili događaja opisanih u daljem dijelu teksta. Uvjeren sam da je ova pretpostavka prilično smjela i da se ne oslanja na naše dosadašnje poznavanje strukture hrvatske države, jer bi iz toga slijedilo da je uz Branimira, koji je tituliran kao *dominus*, postojao istovremeno i jedan *dux*. No, na takvu mogućnost upućuje sljedeći natpis koji spominje Branimira. Zbog toga ćemo najprije i njega поближе opisati, pa se onda vratiti iznesenoj pretpostavci.

3. NATPIS IZ ŠOPOTA. Vapnenac, sačuvan u dva komada koji se ne spajaju. Dimenzije: fragment a), arhitrav: d. 67, v. 21, deb. 9,5 cm; fragment b), zabat: d. 74—81, v. 62—65, deb. 9,5 cm. Objavljen.²¹ Tekst glasi:

- a) arhitrav: *BRANIMIRO COM* ...
 b) zabat: ... *DUX CRUATORU COGIT* ...

Ovaj je natpis također objavljen u više navrata, ali sa sasvim malim razlikama. Radilo se zapravo ponajviše o dopunjanju onog dijela koji nedostaje. Tako je Karaman u Kolijevci razriješio na ovaj način: *Branimiro com[es clarissimus et ?] dux Cruatoru(m) cogit(avit)t*. Smisao je dopunio sasvim slobodno, oslanjajući se prvenstveno na konstataciju *dux Croatorum*, pa je pri tome oblik *Branimiro* protumačio kao nominativ. Na drugom mjestu, u Živoj starini (p. 48) čita ovako: *Branimiro com(es) ... dux Cruatoru(m) cogit(avit) ...* Prijevod mu je

²⁰ N. Klaić, o. c., 259.

²¹ Prvi put objavio ga je Karaman u Kolijevci, 81 i sl. 66.

opet sasvim slobodan. N. Klaić prenosi ovo drugo Karamanovo razrješavanje, ali u sam tekst poblize ne ulazi.²² D. Jelovina je prvi, koliko mi je poznato, ostatak *com* razriješio kao *comite*, tj. ablativom.²³

Vidimo, dakle, i u ovome natpisu dvije titulature, i to najprije *comes*, a onda *dux*. Valja spomenuti da se početak riječi od koje nam je sačuvano *com* u kontekstu natpisa mora dopuniti kao *comite*, a ne kao *comes*, jer se tu očigledno radi o *ablativum temporis*. Izgled arhitrava i mali križ urezan ispred prve riječi natpisa svjedoči da se radi o početku, pa je prema tome sasvim logično očekivati ablativ kojim se utvrđuje vrijeme događaja ili radnje. U suprotnom slučaju kad bi *Branimiro* trebalo pročitati kao nominativ, logičniji bi bio daleko češći i uobičajeni početak *Ego Branimir* (*Branimirus* ili čak *Branimiro*).²⁴ Poslije izgubljenog dijela arhitrava s tekstom pojavljuje se sklop *dux Croatorum*, dakle nosilac radnje, netko tko je odlučio da nešto sagradi ili učini — slično kao što je to u četvrtom natpisu, onome iz Zdrapnja, župan Priština — naravno, ako ono *cogit* dopunimo kao *cogitavit*, a u značenju *edificare, comere, construere, donare* itd. Kad tako prvi dio protumačimo kao dataciju »u vrijeme komesa Branimira«, a drukčije se zapravo i ne može, onda je sasvim neložično u dosad predlaganom kontekstu, da je taj isti Branimir i onaj *dux* koji je odlučio da nešto sagradi ili ukrasi. Ako su oba predložena dopunjanja točna, a s mnogo sigurnosti smije se reći da jesu, onda takav smisao ne stoji. Kad bi se opet *Branimiro* protumačilo kao nominativ, iza čega bi trebalo da slijedi *comes*, pa na izgubljenom dijelu eventualno *gloriosus* ili slično, onda bi u jednom te istom natpisu Branimir bio i *comes* i *dux*, što mi se čini nemogućim.

Zbog svega iznesenoga nameće se neizbježna asocijacija na ninski natpis, gdje se nalazi gotovo isti kontekst i gdje se uz dataciju prema vremenu Branimirovu (*temporibus domno Branimero*) spominje, također u nominativu neki *dux Sclavorum*.

I četvrti natpis u kojemu bi trebalo da se krije Branimirovo ime otkriva poteškoće pri čitanju. Najprije ćemo, međutim, iznijeti osnovne podatke o tom natpisu, također uklesanom na arhitravu oltarne pregrade.

4. NATPIS IZ ŽDRAPNJA. Vapnenac, sačuvan u tri komada, od kojih se dva nedvojbeno spajaju. Dimenzije: a—b): d. 111, v. 21,5, deb. 8,2 cm; fragment c): d. 24,5, v. 20,5, deb. 7,5 cm. Objavljen.²⁵ Tekst glasi:

a—b): ... O DUCE CLAVITINORU EGO PRISTINA IUPANUS

c): ... ANIMER ...

²² N. Klaić, o. c., 257.

²³ S. Gunjača — D. Jelovina, *Starohrvatska baština*, Zagreb 1976, 96 i sl. na str. 14b—15.

²⁴ Takav početak bio bi sasvim uobičajen kad bi Branimir bio nosilac radnje u natpisu. Kako to nije, jer je subjekt *dux Croatorum*, sasvim je prirodno *Branimiro* protumačiti ablativom.

²⁵ Iako su natpis spominjali i Karaman (*Iz kolijevke*, 80 i sl. 64) i Barada u Hrvatskoj enciklopediji, temeljitije ga je obradio tek S. Gunjača, *Novi naučni rezultati u hrvatskoj arheologiji*, u: *Predavanja održana u Jugoslavenskoj akademiji*, sv. 18, Zagreb 1958, 9 i sl. 5.

Fragmentima a) i b) S. Gunjača pridružuje s prednje strane treći fragment pa dobiva ovakav tekst: ... (*Br*)*animero duce(m) Clavitoru(m) ego Pristina iupanus* ... Zbog sličnosti tog trećeg fragmenta s dvjema prvima, već su — kako kaže Gunjača — Karaman i Barada pomišljali da ga treba njima pridružiti i postaviti na početak, kako bi se u tako dobivenom ostatku riječi *animero* moglo prepoznati Branimira. Time bi se dobila na izgled zadovoljavajuća restitucija natpisa.

Međutim, još je Gunjača upozorio na neke manjkavosti toga prijedloga. Prije svega radi se o različitim dimenzijama prvog i drugog fragmenta (a i b) u odnosu na onaj treći (c), koji je nešto tanji i po visini manji. Osim toga, različito su isklesane kuke koje su na prvom i drugom fragmentu više puta spiralno zavijene negoli na trećem. No, usprkos tome, Gunjača insistira na spajanju tih fragmenata, jer postoje tragovi žlijeba na prvome i ispupčenja na trećemu što baš ukazuje na mogućnost da su se na tom mjestu ugrađivali jedan u drugi. Gunjača kaže: »Također se i natpis tekstovno veže i po toku i po sadržaju i nije to puki slučaj, da ono *animero* po svemu ovome dolazi ispred *ducem*, kad je očito, da ovo *ducem* traži ispred sebe ime kneza i da je ovdje čast (treba li da bude čest? Ž. R.) natpisa *animero*, a da je bar i postojao (valjda treba da bude baš! Ž. R.) knez Branimir.«

Iako taj citirani tekst nije sasvim jasan, vidljivo je da se Gunjača zalaže za spajanje fragmenata. No, on dalje iznosi nove zamjerke. To su najprije okvirni žljebić, vertikalno postavljen ured iza slova *R*, koji zatvara natpisno polje i uokviruje ga kao i oni horizontalni ispod i poviše slova,²⁶ a onda, kao druga prepreka, koju Gunjača ističe, postavlja se vertikalni profil ispred prve kuke na lijevom kraju fragmenta a). Sličan slučaj, kako sam spomenuo, nalazi se i na arhitravu iz Muća, gdje natpis također teče neovisno od tog prekida u redu s kukama. Gunjača, međutim, sve to odbacuje kao zapreku da bi se sačuvane fragmente spojilo u jednu cjelinu pri čemu, možda, može imati i pravo, no ne toliko zbog razloga koje donosi u obranu takva mišljenja (»kad otkaže smisao za organski prijelaz« ili zato što se *animero* ne može pročitati drugačije nego kao *Branimer*, pa stoga taj ostatak treba spojiti s *O* na fragmentu a) i dalje s tekstom koji slijedi),²⁷ nego možda još više stoga što kontekst sačuvanih ostataka na to upućuje. Osim toga ... o *duce(m) Clavitoru(m)* ne može biti početak natpisa, a fragment c) s tekstom *animero* na izgled se lijepo slaže s fragmentom a) i prvim slovom *O*, bez obzira mora li se sama riječ dopuniti kao *Branimero*. Gunjača dalje u svom članku iznosi kombinacije s umetanjem dijela arhitrava s Branimirovim imenom na mjesto gdje je prije, tobože, moglo biti uklesano ime Zdeslavovo, no takvu konstrukciju i sam odbacuje.

Rezimirajući dosad izneseno valja konstatirati da postoje spomenute razlike u dimenzijama fragmenata, koje, doduše, i ne moraju biti odlučne, jer isto tako postoji i detalj koji upućuje da su ta dva fragmenta mogla biti spojena. Tu je Gunjača u pravu. No, kad je riječ o natpisu, o sačuvanom dijelu teksta, onda treba pokušati protumačiti sve uklesane pojedinosti, kojima se ipak nije poklonilo dovoljno pažnje. Poviše slova *E*, u riječi *duce*, uklesana je horizontalna linija, slično kao i poviše *U* u riječi *Clavitoru*, pa je Gunjača ta mjesta točno pročitao kao *ducem Clavitorum*. *Duцем* je, dakle, akuzativ. Kad tako obja-

²⁶ Taj se detalj češće susreće na natpisnim poljima. Vidi npr. ploče iz Kapitula, Starohrvatska baština, bilj. 23, sl. 31.

²⁷ *Gunjača, loc. cit.* i str. 10.

snimo ovaj dio natpisa, a pritom nema nikakve dvojbe, onda se ne može dovesti u vezu Branimirovo ime (ili neko drugo ime) u ablativu ili dativu s titulaturom u akuzativu. Logično bi bilo očekivati *Branimiro duce* ili *duci* (u značenju adnominalnog dativa). Ako bismo pretpostavili mogućnost da je ime »kneza« (*Br*)animero u funkciji nominativa singulara oblika na -o (*Boledrago, Pradano, Misrolavo, Slavizo* itd.) onda ga se ne bi nikako moglo povezati s dijelom teksta koji glasi: ... *ego Pristina iupanus* ..., gdje je baš župan Pristina nosilac radnje, dakle, glavno lice u cjelokupnom tekstu koji je bio uklesan na arhitravu. Da bi se ovaj problem razriješilo bilo bi najjednostavnije pomišljati na pogrešku sastavljača natpisa ili klesara koji je pogrešno označio ili isklesao znak poviše slova E, no to bi, po mojem mišljenju, bilo dopustivo jedino u onim prilikama gdje nam cjelovito sačuvan tekst nalaže takav zaključak. Nisam, naime, sklon običaju da svaki detalj koji ne možemo pročitati onako kako bismo željeli ili kako bismo trebali, pokušamo objasniti na način da ga sastavljaču teksta ili klesaru pripišemo kao pogrešku. Treba se zato ponadati da će neki novi nalaz razjasniti ovu dilemu.

Sama okolnost, međutim, da nije moguće dokraja pročitati niti jedan od ova četiri natpisa ne priječi nam da još malo razmotrimo natpise i podatke koje nam oni pružaju. Dok u prva tri natpisa imamo jasno sačuvano ime Branimirovo, doduše u različitim oblicima (Branimir je adaptiran klasičnom deklinacijskom sistemu), pa ga susrećemo kao *Branimiri* u genitivu (Muć), zatim u adnominalnom dativu *domno Branimero* (Nin), u ablativu apsolutnom *Branimero comite* (Šopot) i u četvrtom slučaju u nejasnoj funkciji (Ždrapanj). Ukoliko, naravno, taj *animero* pročitamo kao *Branimero*. Da se može raditi i o nekom drugom imenu i drugoj osobi — u što bi bilo ipak teško povjerovati — neka posluži ime *Ranimir*, koje se u nizu sličnih imena javlja u ovom obliku u Asturiji.²⁸

I ostala imena u nas na *mir* (ili *-mer*) nisu indeclinabilia (tako npr. *Temporibus ... regi Chroatorum Suinimiri, ... coram presentia Dobromiri, ... coram presbitero ... et Desimiro, ... post hac vero Suinimir rex dederat, Nam ego statim ivi ad Suinimirum* itd.²⁹ pa nam to daje za pravo da i oblike *Branimero, Branimiri* i *Brannimero* promatramo u sklopu deklinacijskih zakonitosti. No kad tako i ne bismo uradili već npr. *Branimiro* u šopotskom natpisu pročitati kao nominativ i restituirali: *Branimiro comes gloriosus dux Croatorum*, što bi i moglo biti u redu, došli bismo do onog drugog problema o kojemu treba nešto reći, tj. do dvostruke titulature u jednom te istom tekstu.

Četvrti natpis o kojemu je ovdje bilo riječi, onaj iz Ždrapnja, ukoliko se u njemu krije ime Branimira, a titula *dux* se upravo na nj i odnosi, dao bi i treći oblik za vladarev naziv. Uz ninski *dominus*, šopotski *comes*, u Ždrapnju bi Branimir imao naziv *dux*. Iznoseći ove pojedinosti o kojima svakako povjesničari treba da kažu svoju riječ, spomenut ću usputno i ostale podatke što ih pružaju bilo kameni spomenici, bilo pisani izvori, a koji se odnose na titulature hrvatskih vladara.

Na fragmentu zabata oltarne pregrade iz Rižinica Trpimir je označen kao *dux*.³⁰ Natpise koji spominju Branimira, upravo smo nabrojili i komentirali.

²⁸ J. Baum, *La sculpture figurale en Europe à l'époque Mérovingienne*, Paris 1937, 43.

²⁹ V. Novak — P. Skok, *Supetarski kartular*, Zagreb 1952, tekst kartulara od str. 213 dalje, *passim*. Tu ima i više drugih primjera.

³⁰ Starohrvatska baština, sl. 21.

Na zabatu iz Uzdolja Muncimir je tituliran kao *princeps*,³¹ a na pločama iz Kapitula kod Knina jedan od vladara (Svetoslav?) označen je kao *dux*, dok je Držislav tituliran kao *dux magnus*.³² Iz Trpimirova natpisa, osim sama naziva, nemamo drugih podataka. Slično je i s natpisom princepsa Muncimira. Ploče iz Kapitula, međutim, otvaraju problem s još jednog stajališta. Na njima se, naime, uz jednog *dux*a pojavljuje i *dux magnus*. Bez obzira na različit pristup tim pločama i na dvojbe koje se pokazuju pri čitanju sačuvanih ostataka teksta, dvojbe prisutne još od Bulićeva i Šišićeva vremena,³³ u tekstu se zapošavaju, slično kao i na spomenutim Branimirovim natpisima dva ranga, dvije razine vlasti. Iako je, naime, čitanje natpisa, bilo u onoj Šišićevoj varijanti koja ploče ne postavlja jednu uz drugu, bilo u onoj koja je danas uobičajena i vidi tekst u kontinuitetu,³⁴ prilično nategnuto, ostaje nepobitnim, da se na pločama, koje su svakako dio jedne cjeline, spominju dvije titulature i da se *dux* datira prema vladanju *dux magnusa*. Ostavit ću ovdje po strani poblize objašnjavanje tako shvaćenog teksta i zamjerke čitanju i sintaksičkoj rekonstrukciji, jer nisam u mogućnosti dati prihvatljivije rješenje.³⁵ Ne bi li se smjelo i u titulama *dominus* i *comes* vidjeti takav viši rang?

Na kraju treba spomenuti da diplomatski izvori ne pružaju pojedinosti i podataka za rasvjetljavanje ovih pitanja. Oni izvori, naravno, koji se odnose na naše krajeve i na naše povijesne osobe. Trpimir je u spornoj povelji iz 852. godine nazvan *dux*.³⁶ Kod Ivana Đakon Mislav je *princeps*.³⁷ U papinskim pismima Domagoj je *dux* i *dux gloriosus*,³⁸ a Zdeslav, pak, *comes gloriosus*,³⁹ dok je Branimir *princeps* i *comes gloriosus*.⁴⁰ Muncimir je *dux gloriosus*, a na zabatu, kako je već spomenuto *princeps*.⁴¹ Podaci koje pruža zapis u evanđelistaru iz Cividala daju ove nazive: *domno Tripimero*, *Petrus filius domno Tripimero*, zatim *Branimero comiti*. Tu se svakako radi najprije o dativu u funkciji genitiva (*signum manus domini Tripimiri* i sl.), a onda i o činjenici da su »potpisi« uneseni kasnije, u vrijeme Branimira, jer su ispisani — čini se —

³¹ *Idem*, sl. 18.

³² *Idem*, sl. 31.

³³ F. Bulić, Hrvatski spomenici u kninskoj okolici, Zagreb 1888, 26. — F. Šišić, Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji, Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, NS 13, 1913—1914, 86.

³⁴ Na pločama iz Kapitula, koje ne predstavljaju standardne dijelove crkvenog namještaja poput arhitrava, gdje su skoro redovito uklesivani natpisi, može se očekivati i neki netipičan tekst. Pri razrješavanju sačuvanog dijela natpisa dvije su bitne poteškoće: fraza *in te(m)pus*, koju valja čitati u smislu Šuićevih opaski u njegovu radu citiranom u bilj. 5, str. 198, tj. da se ne dodaje ono što bi se »moglo« dodavati ili podrazumijevati i, kao drugo, akuzativni oblik *ducem magnum* koji se ne slaže s nedovoljno jasno napisanim imenom, vjerojatno u nominativu.

Ploče valja ipak sastaviti onako kako je to danas i uobičajeno, a ne kako je svojedobno predlagao Šišić. Na to ponajviše upućuju dimenzije ploča i njihova deformacija koja gotovo da nalaže baš ovakav položaj. Visina prve ploče s lijeve strane iznosi 52,5 cm, a s desne 50 cm. Visina druge ploče je s lijeve strane 49,5 cm, a s desne 48 cm. Gornja dužina prve ploče je 67 cm, a donja 69 cm, dok je gornja dužina druge ploče 61 cm, a donja 59 cm. Sve te nejednake dimenzije ipak su usklađene u cjelinu, pa se ne može ni zamisliti neko preokretanje rasporeda, osobito stoga što ploče ovako postavljene, na svom sastavu potpuno prijanjaju jedna uz drugu.

³⁵ Ostaje zasad ipak zaključak da se radi o Držislavu koji nosi titulu *dux magnus*.

³⁶ Cod. dipl. I, 3.

³⁷ Cod. dipl. I, 3 i Rački, Doc., 335.

³⁸ Cod. dipl. I, 10 i 11.

³⁹ Cod. dipl. I, 12.

⁴⁰ Cod. dipl. I, 13 i 18.

⁴¹ Cod. dipl. I, 23.

istom rukom. Zato ovi podaci ne pripomažu u rješavanju pitanja koje je ovdje postavljeno.⁴² Smjelo bi se, možda, zaključiti da se izrazitija diferencijacija u titulaturi pokazuje od vremena Zdeslava i, osobito, od Branimira, što bi valjalo protumačiti političkim prilikama i papinskim zanimanjem za ove krajeve.⁴³ Zato mi se čini da bi ispitivanje titulature u diplomatskom materijalu papinske kancelarije moglo pridonijeti razrješavanju i boljem objašnjavanju ovih naših naziva. Ovaj prilog neka bude poticaj tome radu.

Résumé

NOTES CONCERNANT QUATRE INSCRIPTIONS SUR LE PRINCE BRANIMIR

L'auteur constate d'abord que, dans l'archéologie croate d'aujourd'hui concernant le haut Moyen Age, peu de travaux ont été consacrés au domaine de l'épigraphie. Ces derniers temps, quelques auteurs se sont occupés de ces problèmes (voir notes 1—4) et, en vue d'une étude approfondie, un corpus détaillé d'inscriptions du haut Moyen Age rédigées en latin serait indispensable; c'est ce dont l'auteur du présent article suggère la réalisation dans un avenir aussi proche que possible.

A cet occasion, l'auteur se réfère à quatre inscriptions connues dans lesquelles est mentionné le nom du Prince croate Branimir et, en tout premier lieu, à celle de M u ć (notes 5, 6, 9—13), puis il s'arrête plus particulièrement sur certains points contestables quant à leur leçon. Il conclut enfin que la partie de texte conservée ne peut pas s'interpréter clairement dans son entier, bien que le contenu en soit clair dans l'ensemble, surtout en ce qui concerne la datation. Il traite ensuite de l'inscription de Nin (notes 15—17) puis de celle de S o p o t près de Benkovac (notes 19—21) dans lesquelles, d'après l'interprétation de l'auteur, outre que Branimir est qualifié de *dominus* (N i n), respectivement de *comes* (Sopot) dans l'inscription est aussi mentionné un certain *dux Sclavorum*, respectivement *Croatorum*, inconnu jusqu'à présent. Il est cependant impossible, fait remarquer l'auteur, en analysant l'inscription et les restes de texte conservés de Nin, de mettre en rapport syntaxique l'ablatif de temps: *temporibus domno Branimerio* et le fragment suivant d'inscription *dux Sclavorum*, puis d'attester qu'il s'agit de la même personne. Il en va de même pour l'inscription de Sopot où l'ablatif de temps indique — d'après l'auteur — une époque déterminée où un *dux Croatorum* a effectué un certain travail ou une certaine oeuvre pie. Le début de cette inscription *Branimerio com(ite)* ne fixe que l'époque.

La même situation semble exister dans la quatrième inscription de Ž d r a p a n j (note 23), où apparaît encore le nom de Branimir à l'ablatif (*Br)animero*, en tant que détermination de temps pour une action accomplie par le *Zupan* (Comte) *Pristina*, c'est-à-dire *Branimerio duce(m !) Clavitorum ego Pristina iupanus*.

L'auteur analyse aussi brièvement l'inscription contenant le nom de Držislav qui est qualifié de *dux magnus*, et d'après laquelle est datée l'action qu'un autre *dux* (Svetoslav?) aurait accomplie (construction, dédicace, etc...). Il mentionne aussi une série de qualifications que le Pape et la Chancellerie papale donnent aux souverains croates à la fin du IXe s. et attire l'attention sur le problème des différents titres que l'on peut constater dans les monuments épigraphiques. Il propose que les historiens intéressés se penchent sur ce problème et, pour terminer, insiste sur la nécessité de se livrer à une révision des leçons de nombreuses inscriptions importantes du haut Moyen Age déjà connues.

⁴² F. Šišić, Priručnik izvora, 125.

⁴³ N. Klaić, Povijest Hrvata, 250 i d.